

KUTÜ'L AMARE'DE ESİR ALINAN İNGİLİZ ORDUSUNDAKİ HİNTLİ MÜSLÜMAN ASKERLERİN DURUMU

CONDITION OF INDIAN MUSLIMS IN BRITISH ARMY AFTER THEY WERE CAPTURED IN THE WAR OF KUT AL AMARA

Osman AKANDERE*

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 19/11/2019 Düzeltme/Revised: 30/11/2019
Kabul/Accepted: 06/12/2019*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti askerleri, hem jeopolitik hem de sahip olduğu toprakların genişliği dolayısıyla pek çok cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Kutü'l Amare Zaferi, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nun kazandığı en önemli muvaffakiyetlerden birisiydi. Bağdat'ı fethetmek için yola çıkan İngiliz kuvvetlerinin teslim alınması, Türk Ordusu'na itibar ve şan kazandırdığı gibi İngiliz ordusunun prestij kaybına uğramasına sebep olmuştur.

Kütü'l Amare muhasarasında teslim olan İngiliz kuvveti; 5 General, 272 İngiliz subayı, 2592 İngiliz eri, 204 Hint subayı, 6988 Hint eri, 3.248 muharip olmayan yardımcı sınıflardan hizmet erleri olmak üzere toplam 13.309 kişiden oluşmaktaydı.

Kütü'l Amare'de esir alınan İngiliz askerleri bir Hint tümeniydi ve askerlerinin çoğu Hintli idi. 13 bin kişilik Hint tümeninde subay ve er olarak yalnız 2.900 İngiliz vardı. Geri kalanı Hintli idi. Bu Hintliler içerisinde çoğu Pencap Bölgesi'nden yaklaşık 2.00 Müslüman asker bulunuyordu. Bu Müslüman askerlerden bazıları Kutü'l Amare'de muhasara altındayken kaçarak Türk ordusuna katılmıştı. Kuşatma boyunca bu ilticalar sürmüş, Türk tarafına kaçmaya çalışanlardan bazıları vurulmuş, yakalananlar idam edilmişti.

Bu çalışmada temel olarak Kutü'l Amare'de esir alınan İngiliz 6. Hint Tümeni ve bu tümenin komutanı General Townshend'la beraber esir düşen İngiliz ve Hintli subay ve erlerin esir alınış süreci ve bilhassa Hintliler arasında bulunan Müslüman askerlere karşı takip edilen esaret politikası ele alınmış ve incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutü'l Amare, İngiliz Kuvvetleri, Osmanlı Devleti, Hintli Müslüman Askerler, Esaret Politikası

EXTENDED SUMMARY

During the First World War, the soldiers of the Ottoman Empire had to fight many fronts because of its geopolitical importance and breadth of its territories. One of these fronts was Iraq and specifically in the region of Kut and Imara. Conflicts in this region changed the course of history. The clashes here clearly resulted in the victory of the Ottoman forces. The victory of Kutü'l-Amare, as the Turks call it, was one of the most important victories won by the Turkish Army during the First World War. Defeating the British Army which sought to occupy Baghdad not only increased reputation and glory of The Turkish Army, but also caused losing prestige of the British Army.

The Great Britain, which had emerged from the Industrial Revolution and gained many colonies, wanted to secure the colonial India where had rich mineral resources. Therefore, she tried to control the route which was from the Mediterranean to India. It also known as the "Imperial Road" in 20th century. In line with these ambitions, she made various plans to occupy to the Ottoman territories. Indeed, the Persian Gulf was occupied before the Ottoman Empire entered the war. Accordingly, a division including Indian soldiers were landed in Bahrain for this purpose in October 1914. Afterwards, she invaded to Basra and started to move towards Baghdad.

* Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@erbakan..edu.tr

Since Kurna as a strategic place where the Euphrates and the Tigris meet was seized by the British forces, Süleyman Askeri Bey was sent to Iraq by Enver Pasha, who was a Minister of War and Deputy Commander, in order to maintain effective fight against the British and liberate Basra.

Süleyman Askeri Bey, a commander of Iraq, believed the achievement of unconventional warfare methods. Therefore, he tried to fight against the British with supports of volunteers of Teşkilat-ı Mahsusa. His attack which was supported by 10.000 volunteers Arab mujahid to liberate Basra was stopped by the British forces in January 1915. It was suffered serious casualties. Indeed, he also was injured. Even though his first attempt was unsuccessful, he began to preparation to cut return ways of British forces in Kurna and capture Basra. In April 1915, he started to collect his troops around Nasriyye in the Valley of Euphrates. In the meantime, it was received instructions from Istanbul in order to supply deficient weapons and ammunition from military troops in the region.

The military landing operation from from the Persian Gulf to the North resulted in heavy losses in the conflicts in Selman-ı Pak and started rapid British withdrawal process. The commander of British forces, General Townshend, retreated 150 kilometers in a week and reached the castle of Kut. British troops that took refuge in the Kut Castle. The castle was besieged on the 5th December, 1915.

The Turks besieged the British troops here and forced them to surrender. There were a total of 13,309 people; 204 Indian officers, 6,988 Indian privates, 3,248 non-combatant assistants, 5 British generals, 272 British officers and 2,592 British privates.

The British soldiers, captured by Ottoman soldiers in Kutü'l Amare, were an Indian division, and most of them were Indian. The population of the Indian division was 13,309, there were only 2,900 British officers and soldiers. The rest of them were Indian. Among these Indians, there were about 200 Muslim soldiers, from Punjab. Some of the Muslim Indian soldiers escaped during the siege of the Kutü'l Amare and joined the Turkish Army. some of those who tried to escape to the Turkish side were shot by the British, and those who were arrested were executed.

On the afternoon of April 29, the Turkish troops under the command of Major Nazmi Bey sang the national anthems and entered Kutü'l Amare. With the joy and cheer of the people in Kut town, they raised the Turkish flag to the government mansion. British soldiers who had undergone individual health checks, afterwards they were given some food. Turkish soldiers were very kind and respectful to General Townshend, who surrendered with all his soldiers. His sword was returned to him, so his military honor was not damaged. İraqi Group Commander Halil Pasha himself was very kind to Townshend, shook hands with him and had lunch together in his tent.

Indian Muslim soldiers in the British Army were reluctant to fight against the Ottoman Empire, the Muslim Turks, the soldiers of the Caliph in Iraq. Because there are many holy places for Shiite Muslims in Iraq and these places are close to the war zone, especially Shiite Muslim Indian soldiers did not want to fight in this region. In fact, between 1914 and 1916, three Indian regiments rebelled in order to not fight against the Turks in Iraq. Their dissatisfaction and reluctance derived from Pan-Islamist propaganda in the North West India before the war.

The Ottoman Empire kept the officers and soldiers of the allied states in camps in accordance with the international law. Indian Muslim officers and soldiers who were taken prisoner in Kutü'l Amare battles due to their religious identity were treated in a different way. In spite of non-Muslim British captives and other religions of Indian religions, they were more freed in their host cities. They were allowed to wander freely in the cities, engage in social activities and even come together to read the Qur'an and create masjids to worship. In accordance with the relevant provisions of the Mudros Armistice signed on 30 October 1918, British and Indian Muslim prisoners in the hands of the Ottoman Empire were released and began to return to their countries.

This study focuses on the sixth Indian Division which was taken captive in Kutü'l Amare and the captivation process of General Townshend and his British and Indian soldiers. It seeks to put forward the factors affecting the positive results of the relations of Turks with Indian Muslims at an unusual time. In this study, memories, secondary sources and archival documents were used.

Keywords: Kut Al Amara, English forces, Ottoman State, Indian Muslims, Captivity Policies

GİRİŞ

İngiltere varlığını bildiği zengin maden kaynaklarına sahip olmak ve sömürgesi Hindistan'ın güvenliğini korumak için Basra Körfezi'ne işgal emelleri beslemekteydi. Henüz Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmedigi günlerde Basra Körfezini işgale yönelik bir

harekât için Hindistan'da gerekli hazırlıklar yaptığı gibi Ekim 1914 de Hintli askerlerin de yer aldığı bir tümeni Bahreyn'e çıkarmış ve bölgeyi işgal etmişti¹.

İngiltere'nin Irak topraklarına yönelik yani Basra ve Bağdat'a yönelik bir saldırı ve işgal girişimi karşısında, bölgenin aşiret kuvvetleri ve mücahitlerle savunulabileceği görüşünde olan Osmanlı yöneticileri, Irak cephesine gereken önemi vermemiş hatta buradan diğer cephelere kuvvet bile kaydırmışlardı. Irak'ta bulunan Türk birliklerinin mevcudu sekiz bin civarındaydı². Oysa Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa ve Ali İhsan Paşa gibi Genelkurmayda görevli subaylar aynı kanaatte değillerdi³.

Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının hemen akabinde İngilizler, Şattularap ağzındaki Fav ve civarını bombalamışlar ve asker çıkararak işgal etmişlerdi. İngilizlerin işgali ve gittikçe artan saldırıları karşısında bölgeyi savunmak amacıyla Irak ve Havalisi kumandanlığınca bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Musul ve Bağdat başta olmak üzere civardan birlikler kaydırılarak dağıtık birliklerin bölgede toplanmasına çalışılmıştı.

Irak'ı savunmak amacıyla Türk birliklerinin yeniden konuşlandırıldığı bu süreçte İngilizler Basra'nın güneydoğusunda bulunan mevzilerimize saldırarak buraları kolaylıkla ele geçirmişlerdi. İngilizlerin arka arkaya yaptığı saldırıları durduramayan Türk birlikleriyle Basra'nın savunulamayacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine 19-20 Kasım gecesi şehri terk eden Türk birliklerinin arkasından İngilizler hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Basra'ya girmişlerdi⁴.

Irak cephesindeki Türk birliklerinin yetersizliğinden dolayı İngiliz ilerleyişine mani olunamamıştı. Uğranılan başarısızlıklarda asker, silah ve cephane yetersizliğinin yanı sıra Türk birlikleri içerisindeki aşiret ve Arap askerlerinin kaçmalarının da rolü vardı. Cepheyi güçlendirmek amacıyla İstanbul'dan takviye birlikleri gönderilerek Irak'taki Türk kuvvetlerinin mevcutları artırılmaya çalışılmıştı⁵. İngilizler stratejik bir mevki olan Kurna'yı işgal ederek burada bulunan subay ve askerlerimizi esir almışlardı.

Fırat ve Dicle'nin birleştiği yer olan Kurna gibi stratejik bir mevkiin İngilizlerin eline geçmesi üzerine Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, yerel ahaliyi örgütleyerek İngilizlere karşı daha etkili bir mücadele vermesi ve Basra'yı geri alması ümidiyle Süleyman Askeri Bey'i Irak'a göndermiştir. Trablusgarp'taki tecrübelerinden ve başarılı çalışmalarından dolayı Irak'a gönderilen ve 17 Aralık 1914 emrindeki bazı seçkin subaylarla birlikte Bağdat'a gelen Süleyman Askeri Bey 20 Aralık 1914'te Irak ve Havalisi Kumandanlığına atanacaktır⁶.

Irak ve Havalisi Komutanı Binbaşı Süleyman Askeri Bey, gayr-i nizami harp usulleriyle başarılı olunabileceğine inanıyordu; bu düşünceden hareketle başına topladığı Teşkilat-ı

¹ Durdu Mehmet Durak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara 2005, s. 123; Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, C. II, Kara Kuvvetleri Yay., Ankara 1964, s. 36; Mücahit Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", *Turkish Studies*, 10/9, Ankara 2015, s. 371; 15 Ekim 1914'de bir İngiliz Hint Tümenini (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) Bahreyn adasına çıkartmışlardır. Bkz. Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", *Akademik Bakış*, C. 4, S. 7, Ankara 2010, s. 135.

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım I, Ankara 1983, s. 397.

³ Ali İhsan Paşa, İngilizlerin Hindistan üzerinden girişeceği Irak'ı işgal girişimine karşı Irak'ın müdafaasının zor olacağı ve Irak'ta yalnız Arap aşiretler ve mücahitler ile iş görülemeyeceği kanaatindeydi. Bkz. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C. 2, Güneş Matbaası, Ankara 1951, s. 108.

⁴ Charles V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 57.

⁵ İstanbul'dan iki itfaiye taburuyla iki makineli tüfek bölüğü ve 12. Kolordunun 35. Fırkasından bir piyade alayı bölgeye gönderilmişti. Bkz. A. İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*, s. 199-200; S. Sakin, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 137.

⁶ BOA, *BEO, Harbiye Gelen*, nr; 324391 Ayrıca bkz. Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-u Şarkıyye Dairesi) Tarihi, 1914-1916*, C. I, Türkiye İş Bankası Yay., s. 16.

Mahsusa gönüllüleriyle İngilizlere karşı durmaya çalışmıştır. Süleyman Askeri Bey'in aralarında 10 bin kadar Arap gönüllü mücahitlerinde olduğu kuvvetlerle 1915 Ocak ayının başlarında Basra'yı İngilizlerden almak için başlattığı ileri harekât, İngilizlerin taarruzlarıyla durdurulmuş ve ciddi kayıplar verilmişti⁷. Hatta Süleyman Askeri Bey'de bu çarpışmalar esnasında yaralanmıştır⁸. Cephe kumandanı Süleyman Askeri Bey bu muharebede başarısız olsa da Basra'yı geri almak ve Kurna'daki İngiliz kuvvetlerinin dönüş hatlarını kesmek amacıyla yeniden hazırlıklara girişmiştir. Nitekim 1915 Şubat ayı içinde Fırat vadisindeki Nasıriyye civarlarında kuvvetlerini toplamaya başlamıştır. Bu arada ordusunun noksan olan silah ve cephanelerinin o bölgedeki askeri birliklerden temin edilmesi konusunda İstanbul'dan talimatlar gelmeye başlamıştır⁹.

Irak ve Havalisi Kumandanı Süleyman Askeri Bey'in Basra'yı geri almak için yapacağı saldırının hazırlıklarıyla meşgul olduğu bu süreçte İngilizler de Basra ve civarındaki kuvvetlerini güçlendirerek kolordu düzeyine çıkarmışlardı. Irak'taki İngiliz kuvvetleri komutanı olan General Barret'in 1915 Nisan başında rahatsızlığını gerekçe göstererek istifa ederek Basra'dan Hindistan'a dönmesi üzerine Irak'taki 6. Tümen Kumandanlığına General Townshend atanmıştır¹⁰.

Irak ve Havalisi Kumandanı Süleyman Askeri Bey 11 Nisan 1915'te Bercisiyye ve Şuaybe'deki İngilizlerin müstahkem mevzilerine taarruz etmiştir. Ancak taarruz başarısız olmuş ve Türk birlikleri çok büyük kayıplar vermiştir¹¹. Bu mağlubiyeti onuruna yediremeyen Süleyman Askeri Bey intihar edince Irak ve Havalisi Kumandanlığına Albay Nurettin Bey atanmıştır¹².

Irak ve Havalisi kumandanlığına atanan Albay Nurettin Bey, İngilizlerin elinde bulunan Basra'yı geri almak amacıyla hazırlıklarını tamamlamaya çalıştığı günlerde, Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan General Townshend, Irak seferi Kuvvetleri Kumandanı Sir John Nikson'dan Türklerin Kurna'nın kuzeyindeki savunma hatlarından sökülerek ileri harekâta

⁷ Bu çarpışmalarda kayıplar sadece Türk kuvvetlerinin değil, İngilizlerin de ciddi kayıpları olmuştur. Nitekim Süleyman Askeri Bey kayıplarla ilgili raporunda kendi kuvvetlerinden 2 Subay, 17 asker şehit, 5 subay 68 asker yaralandığını buna mukabil İngilizlerin 400 ölü ve 1000'nin üzerinde yaralı verdiğini bildirmiştir. Bkz. Behzat Balkış ve Nezih Fırat, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak Cephesi*, C. I-III, s. 126-131.

⁸ C. V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 62.

⁹ İstanbul'dan Musul'a 65 santimetrelik 5 adet âdi dağ topu, Erzurum Kalesi'nde saklı bulunan bu toplara mahsus dokuz yüz adet kurşun ile dokuz adet peşrevin de Erzurum'dan Musul'a gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yine Halep veya diğer civar yerlerden silah gönderilmesi istenmiş ancak mümkün olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Birinci Kuvve-i Seferiyenin Musul'da bulunan silah ve cephanesinden faydalanılabileceği belirtilmiştir. Fakat bu da şarta bağlanmıştır. Şöyle ki "birkaç güne kadar Birinci Kuvve-i Seferiye Musul'a gelecektir. Yaklaşık 2000 askeri vardır. Dolayısıyla öncelikle bu kuvvetlerin eksiklerinin giderilmesi ondan sonra kalan silah ve cephanenin kullanılması" ifade edilmişti. S. Sakin, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 138-139.

¹⁰ C. V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 65.

¹¹ Süleyman Askeri Bey, 15-20 kadar dağ topu ve 20.000 kadar Arap ve Kürt-Türk kuvvetiyle taarruz etmiştir. Ancak başarılı olamamıştır. Türk birlikleri büyük kayba uğrayarak 3.000 şehit ve yaralı, 800 esir vermiş ve geri çekilmiştir. İngiliz ve Hint kıtalarının kayıpları da 1.000 ölü ve yaralı olmuştur. Bkz. A. İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*, s. 203; Ayrıca bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, s. 212.

¹² Süleyman Askeri Bey'in vefatı üzerine Irak ve Havalisi Kumandanlığına Kolordu Kumandanı yetkisiyle atanan Albay Nurettin Bey, Edirne'deki 2. Kolordu'nun 4. Fırkası kumandanlığını yapmaktaydı. Sabis, *Harp Hatıralarım*, s. 204; Mütareke döneminde İzmir'de vali ve 17. Kolordu Komutanı olan, Milli Mücadele'de önce Merkez Ordusu komutanı olup bilahare Büyük Taarruzda I. Ordu Komutanlığı yapan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında milletvekili olarak Mecliste görev alan Nurettin Paşa (Sakallı) daha ayrıntılı bilgi için bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Rütbedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972, s. 31-33; Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yay., İstanbul 1997; Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2014.

geçilmesi ve Türkler için önemli bir askeri merkez olan Amare'nin alınması konusunda bir emir almıştır¹³.

General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin 31 Mayıs'ta başlattıkları taarruz harekâtı karşısında tutunamayan Türk birlikleri geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Türk birliklerinin Nasırıyye bölgesindeki savaşlarda yıprandığını gören Nurettin Paşa, İngilizlere sezdirmeden Kutü'l Amare'yi iki gün öncesinden tahliye etmiş ve böylece Türk kuvvetlerinin İngilizler tarafından kuşatılarak imha edilmesinin önüne geçmişti. İngiliz birlikleri 28 Eylül 1915'te şehre girerek ciddi bir mukavemet görmeksizin Kutü'l Amare'yi ele geçirmişlerdir¹⁴.

Kütü'l Amare'nin işgalinden sonra Nurettin Paşa kuvvetlerini Dicle nehri boyunca geri çekmiştir. Mevcut kuvvetlerini, yeni gelen takviye kuvvetleriyle güçlendirerek Bağdat'ı korumayı düşünmekteydi. Diğer taraftan Bağdat'ı ele geçirmek amacıyla General Townshend komandasındaki İngiliz birlikleri ileri harekâta geçtiler¹⁵. İngilizler Müslümanlar üzerinde yaratacağı etki nedeniyle Bağdat'ı mutlaka ele geçirmek istiyorlardı. Bu amaçla ilerleyen İngiliz birlikleri 22 Kasım 1915'de başlayan Selman-ı Pak Muharebelerinde başarılı olamadılar ve ağır kayıplar verdiler. Nurettin Bey İngilizlerin zor durumda olduğunu görmüş ve geri çekilmeye başlayan İngiliz kuvvetlerin üzerine taarruzlar yapmaya başlamıştır¹⁶.

Selman-ı Pak Muharebelerinde ağır kayıplar vererek hızla geri çekilmeye başlayan General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri bir hafta içinde 150 kilometre geri çekilerek Kut kalesine kadar gelmişlerdi¹⁷. 5 Aralık 1915'ten itibaren Kut kalesine sığınmış bulunan İngiliz birlikleri kuşatılmıştır¹⁸. Kuşatmanın devam ettiği günlerde Irak ve Havalisi Komutanlığı'nda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kafkas cephesinden gelen yeni birliklerin de katılmasıyla Irak'ta 18. ve 13. Kolorduların birleşmesiyle VI. Ordu kurulmuştur. Ordu komutanlığına da bir Alman Generali Colmar Von der Goltz Paşa atanmıştır¹⁹. Almanların dolayısıyla Goltz Paşa'nın esas hedefi İran üzerinden Hindistan'a yürümek ve İngilizleri buralarda rahatsız etmektir.

Bu arada Selman-ı Pak Muharebesini kazanan ve General Townshend'i Kut kalesine çekilmeye zorlayarak kuşatmayı başlatan Mirliya Nurettin Paşa, VI. Ordu komutanlığına atanan Goltz Paşa ile anlaşamayacaktır. Nurettin Paşa'nın komutanlıktan ayrılması üzerine yerine Enver Paşa'nın amcası olan Halil(Kut) Bey 13 Ocak 1916'da komutanlığı devralmış ve kuşatmayı devam ettirmiştir. Aynı günlerde yakalandığı tifüs hastalığı sebebiyle Goltz Paşa rahatsızlanmış ve kısa bir süre sonra da Bağdat'ta ölmüştür. Goltz Paşa'nın ölümüyle boşalan

¹³ C. V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 82-84; Selçuk Duman, *II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Yay., Ankara 2010, s. 117.

¹⁴ Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 114-115; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (Haz.: Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 137., S. Sakin, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 142-144.

¹⁵ Serdar Sakin, "Ordu Lojistik Sisteminin Önemi Açısından Kut'ül-Amare Savaşı ve Resulayn-Musul Menzil Hattı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Y. VII, S. 14, Eylül 2019, s. 15. İngiliz Generali Townshend Kutü'l Amare muharebelerinden sonra düzenli bir şekilde taktik geri çekilme planını uygulayan Albay Nurettin Bey emrindeki Türk birliklerini takip ederek tamamen imha etmeyi planlamıştı. Bkz. Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesi'nde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'den 2014'e 100' üncü Yılında Birinci Dünya Savaşım Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 2015, s. 402.

¹⁶ Türk ordusu tarafından takip harekâtına alınan İngilizler püskürtülerek büyük bir yenilgiye uğratılmışlardı. İngiliz ordusu 4590 civarında kayıp vermişti. *İkdam*, 30.04.1916. Ayrıca bkz.: Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l Amare Zaferi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIII/26, Bahar Sayısı, İzmir 2013, s. 63.

¹⁷ Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 213.

¹⁸ Mücahit Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", *Turkish Studies*, 10/9, Ankara 2015, s. 373.

¹⁹ Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, s. 213.

VI. Ordu Komutanlığına, rütbesi Tuğgeneralliğe yükseltilen Kurmay Albay Halil Bey getirilmiştir²⁰. Ordu komutanlığı görevini de üstlenen Halil Paşa da kuşatmayı sürdürmüştür.

Aralık 1915 ayı içerisinde General Townshend'in Türk kuvvetlerince kuşatılan Kut Kalesi'nden çıkıp, kuşatmayı yarmaya yönelik teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştı. Kut kalesinde sıkışmış bulunan ve kuşatma altındaki İngiliz kuvvetini kurtarmak amacıyla İngiliz savunma Bakanlığı'na gönderilen yardım kuvvetleri Felahiye bölgesinde Türk birlikleriyle yaptıkları muharebelerde büyük kayıplar vermişlerdi²¹.

Kut'ül Amare'de Türk birliklerince kuşatılan General Townshend ve İngiliz askerlerinin durumu İngiltere'deki yetkililer tarafında yakından takip edilmekteydi. General Townshend'i kurtarmaya gelen General Alymer komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesi ve yaptığı muharebeler İngiltere'de büyük bir umut ve endişe ile izlenmekteydi²². Devam eden İngiliz saldırılarından bir netice alınamamaktaydı. Bu arada Kut kalesinde zor durumda olan İngiliz askerlerine uçaklarla yiyecek ve benzeri atılsa da bu malzemeler ihtiyaçları karşılayamadığı gibi, zaman zaman da Türk birliklerinin bulunduğu yerlere düşüyordu.

Irak'taki VI. Ordu Komutanı Halil Paşa arka arkaya kazandığı başarılar sonrası kuşatma altındaki General Townshend'e teslim olması konusunda teklif yapmış ama bu teklif karşı tarafça reddedilmişti. Bu arada Türk birliklerinin Felahiye'de İngilizlere karşı kazandığı başarılar üzerine ordu komutanı Halil Paşa'ya birinci dereceden bir Osmanlı Nişanı verilmesi konusunda Padişah iradesi yayınlanmıştı²³.

Türk kuvvetlerinin kuşatmasının devam ettiği günlerde Irak'taki İngiliz Yardım Kuvvetleri Kumandanı General Alymer, İngiliz yetkililerine gönderdiği telgrafta General Townshend'e yardım götürülmesinin imkânsızlığından bahsetmişti. General Townshend'in birkaç hafta içinde ya kuşatmayı yarmak için bir harekât yapacağını ya da teslim olmak zorunda kalacağını bildirmiştir²⁴. General Alymer, kuşatmayı yarmak için yapacağı harekâtın bir işe yaramayacağını belirtmiştir. Diğer taraftan Kut kalesindeki İngiliz askerlerinin sağlık durumları gittikçe kötüye gittiği gibi yiyecek sıkıntısı da giderek artırıyordu²⁵.

General Townshend'i ve İngiliz askerlerini kurtarmak amacıyla General Alymer'in aylardan beri yaptığı girişimler ve gayretler bir netice vermemiş ve Kut'ta kuşatma altındaki İngiliz kuvvetlerinin durumu her geçen gün kötüye gitmekteydi. Yardım için gelen kuvvetlerin birkaç haftada verdiği kayıplar 10 bin kişinin üzerinde olmuştu²⁶. İngilizlerin önce General Gorringe ve sonrasında da General Lake komutasındaki yardım kuvvetleriyle Türk birliklerine yaptıkları saldırılar püskürtülmüştü. İngilizler Kut'ül Amare'de son günlerini geçirmekteydiler. Artık General Townshend yakında bir karar vermek durumundaydı. Artık askerleri arasında yalnızca yiyecek ve gıda sıkıntısı değil, dizanteri, yüksek ateş, sıtma ve tüberküloz gibi hastalıklar baş göstermişti²⁷. Her gün 20 civarındaki askerini bu hastalıklar nedeniyle

²⁰ M. Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin...", s. 373.

²¹ İngiliz yardım kuvvetiyle Halil Paşa'nın komutasındaki VI. Ordu birliklerinin yaptıkları muharebeler konusunda bkz. Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 65.70.

²² Bizzat İngiltere Kralı V. George 14. 12. 1916 da General Townshend'e bir mesaj göndererek bütün İngiltere ile beraber General Townshend ve askerlerinin cesur savunmasını takip ettiğini ve kendilerine yardım için mümkün olanların yapılmakta olduğunu bildirmiştir. T. Saygı, *İngiliz Generali Townshend...*, s. 67.

²³ Bu konudaki Padişah iradesi için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 39, S. 90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, s. 119.

²⁴ *Tanin*, 17 Mart 1916

²⁵ İstanbul basınında çıkan bu haberler için bkz. *Tanin*, 27 Mart 1916.

²⁶ İngilizlerin verdiği kayıp haberleri ile ilgili bkz. *İkdam*, 15 Nisan 1916.

²⁷ T. Saygı, *İngiliz Generali Townshend...*, s. 88.

kaybediyordu. Yine Kutü'l Amare halkı da şehri terk edip, Türk tarafına sığınıyordu. Çünkü şehirdeki yiyecek sıkıntısı nedeniyle halk açlıktan kırılmaya başlamıştı.

Kütü'l Amare'de Türk birliklerince kuşatılan ve yaklaşık dört ay boyunca kuşatmaya direnen General Townshend, kendisine gelen teslim olma ile ilgili Türkler ile görüşmesi konusunda General Lake'den gelen telgraf sonrasında²⁸ hemen teslim görüşmelerine başlamıştı. Irak Türk Ordusu Kurmay başkanıyla yapılan teslim görüşmelerinde General Townshend, kendi ellerinde bulunan kırk iki top, yaklaşık on bin tüfek ve makineli tüfeği sağlam olarak Türklere vereceğini, ayrıca yanlarındaki bir milyon İngiliz lirası teklif ederek, Kutü'l Amare'deki İngiliz kuvvetlerinin serbest bırakılmasını ve Hindistan'a gitmelerine izin verilmesini istemiştir. General Townshend'in bu teklifini Halil Paşa Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde ret etmiştir²⁹. Bilahare Halil Paşa, General Townshend ile yaptığı yüz yüze görüşmede ondan kayıtsız ve şartsız bir şekilde teslim olmasını istemiştir.

Kütü'l Amare'deki İngiliz birliklerinin başında bulunan General Townshend yiyecek sıkıntısının had safhaya çıkması ve kalede açlığın başlamış olması nedeniyle 147 gün boyunca karşı koyduğu kuşatmaya artık dayanamayacağını anlayarak teslim olacaktır. Teslim olan İngiliz birliklerinde General Townshend'de dâhil olmak üzere 4 general, 2869 İngiliz askeri ve 10440 Hintli askeri bulunmaktaydı³⁰. İngilizler Kutü'l Amare'de kuşatılmış bulunan General Townshend komutasındaki birliklerini kurtarmak için her yolu denemişler ama başarılı olamamışlardı. Bu başarısızlıkta özellikle Türk birliklerinin İngiliz saldırılarına karşı başarıyla karşı koymaları rol oynamıştı. Yaklaşık 4,5 ay süren bu kuşatma sürecinde İngilizlerin kaybı 23 bin civarında olmuştu. Bu sayıya esir alınan General Townshend'in kuvvetleri de eklendiğinde kaybın 40 binlere yaklaştığı görülmektedir. Irak cephesindeki bu kuşatma boyunca Türk birliklerinin kaybı ise 10 bin kişi civarında olmuştur³¹.

Kütü'l Amare'nin İngilizlerden geri alınması büyük bir başarıydı. Bu başarıyı daha güzel ve büyük yapan ise İngiliz birliklerinin kayıtsız şartsız teslim alınması olmuştur. Bu başarıyla 1842'den beri yenilgi görmemiş olan İngilizlerin hem Irak planları sekteye uğratılmış hem de gururlu İngilizlere büyük bir yenilgi tattırılmıştı³².

29 Nisan günü öğleden sonra Binbaşı Nazmi Bey kumandasındaki Türk birlikleri milli marşlar söyleyerek Kutü'l Amare'ye girmişlerdi. Kut kasabası halkının büyük sevinç ve tezahüratları altında hükümet konağına Türk bayrağı çekmişlerdi. Tek tek sağlık kontrollerinden geçirilen İngiliz askerlerine bilahare yemek verilmişti. Bütün askerleriyle birlikte teslim olan General Townshend'e oldukça nazik ve saygılı bir davranış sergilenmişti. Kılıcı kendisine iade edilerek askerlik onuru küçültülmemişti. Bizzat Irak Grubu Kumandanı Halil Paşa gerek Townshend'e oldukça nazik davranmış, onunla tokalaşmış ve öğle yemeğini çadırında birlikte yemişlerdi³³. Bilahare Halil Paşa, esir General Townshend'e hitaben "onun ordusunun ve milletinin şerefini korumuş bir komutan olduğunu, kendisini savaş esiri olarak kabul etmemesi gerektiğini söylemiş, kendisinin Padişahın ve Türk milletinin misafiri

²⁸ General Lake, General Townshend'e gönderdiği telgrafında "Sizi kurtaramıyoruz, yapabileceğin en iyi şartlarla Türklere anlaşma yapmaya çalış" demişti. Bkz. T. Saygı, *İngiliz Generali Townshend...*, s. 89, 676 nolu dipnot.

²⁹ General Townshend bu görüşmeden sonra Halil Paşa ile yüz yüze bir görüşme daha yapmış ve bu görüşmede serbest bırakılmaları karşılığında vereceği parayı iki milyona çıkarmıştı. Ancak bu teklifi Halil Paşa ret etmiştir. *İkdam*, 1 Mayıs 1916.

³⁰ *Tanin*, 30 Nisan 1916; *İkdam*, 30 Nisan 1916; *Tasvirî Efkâr*, 30 Nisan 1916.

³¹ Kut'ül Amare kuşatması esnasında tarafların kayıpları için bkz. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 157.; İngilizler'den esir alınan askerler dışında; iki tahrip edilmiş durumda gemi, 40 otomobil, 3 uçak, 40 top, 25 makineli tüfek ve 500 tüfek ele geçirilmiştir. Bu sayısal bilgiler için bkz. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Harbi*, C. 3: Irak-İran Cephesi 1914-1918, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s. 780.

³² T. Saygı, *İngiliz Generali Townshend...*, s. 92.

³³ T. Saygı, *İngiliz Generali Townshend...*, s. 93-94.

olduğunu” söylemiştir³⁴. Bilahare General Townshend, kurmay başkanı ve diğer bazı subaylar bir botla nehir yoluyla Bağdat’a gönderildiler. General Townshend’in aylarca kuşatma altında kaldığı Kutü’l Amare’den ayrılışı duygusal olmuş ve kendisini üzmüştür. General Townshend anılarında esir edilen İngiliz birliklerinin Anadolu’ya gönderileceğini, deniz kenarında iklimi güzel yerlerde gözetiminde tutulacağını belirtmiştir³⁵.

1. Kutü’l Amare Kuşatması Sürecinde İngiliz Ordusundaki Hintli Müslüman Askerlerin Vaziyeti

İngilizlerin Irak’ı işgal etmek amacıyla oluşturdukları kuvvet 6. Tümen olarak teşkil edilen “Hint Sefer Kuvveti”ydi. Kutü’l Amare kuşatması sürecinde 6. Tümen’in komutanlığını İngiliz Generali Charls Townshend yapmaktaydı. Townshend’in komutası altındaki Hint sefer Kuvveti’nde 330’ü subay olmak üzere 2.850 İngiliz, 8.250 Hintli subay ve er bulunmaktaydı. Ayrıca Hintli aşçı, uşak ve sürücülerden oluşan 3.500 Hintli hizmetli vardı³⁶. Bu Hintli askerlerden yaklaşık iki binini çoğu Pencap bölgesinden gelen Müslüman askerler oluşturmaktaydı.

Irak’taki İngiliz Ordusunda bulunan Hintli Müslüman askerler, Osmanlı Devleti’ne karşı yani Halife’nin askerleri olan Müslüman Türklere karşı savaşmak konusunda isteksizdiler. Irak’ta Şii Müslümanlar için bir çok kutsal mekan bulunmasından ve bu mekanların savaşılan bölgeye yakın olmasından dolayı özellikle Şii Müslüman Hintli askerler bu bölgede savaşmak istememişlerdir. Nitekim 1914-1916 yılları arasında 3 Hint alayı Irak’ta Türklere savaşmamak için kitle halinde isyan etmişlerdir³⁷. Savaşmak konusundaki bu memnuniyetsizlik ve isteksizliğin temelinde, savaştan önce Kuzey Batı Hindistan bölgesinde yapılan Pan-İslamist propaganda yatmaktaydı.

Gerçekten de General Townshend ordusu içerisindeki Hintli Müslüman askerlerin bir muharebede dindaşlarına ateş açmadıklarını şöyle anlatmaktadır³⁸:

“Hint Alaylarından birisine mensup üç Trans-Border Pathan Bölüğü sevgi ve güveni kaybetmişti. Sübhan savaşında bunların arkadaşlarının üzerine ateş ettikleri ve din kardeşleri olan Türklere karşı savaşmak istemediklerini açıkça söyledikleri söylentileri dolaşıyordu. Sevgi ve güveni kaybeden bu üç bölükten Basra’da küçük bir işçi taburu oluşturmasını fakat bu bölüklerin mensup olduğu alayın kalan beş bölüğünün benim kumandan altımda kalmasını Genel Karargâha teklif etmiştim.”

Görüldüğü gibi General Townshend güvenini kaybetmiş olan bu Hintli Müslüman askerleri cepheden alarak geri hizmetlerde çalıştırmıştır. Buna benzer olaylar oldukça sık

³⁴ General Townshend anılarında Halil Paşa ile aralarında geçenleri şöyle anlatmıştır; “29 Nisan günü toparımı ve telsiz teçhizatımı dahil mühimmat ve bütün tesisatımı tahrip ettim. Bir Türk taburu şehre girip bütün karakolları ele geçirdi. Halil Paşa benim ziyaret etti, ona kılıcımınla tabancalarımı teslim ettim. Almayı reddetti, “Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak dedi” devamla da “Halil İstanbul’a gönderileceğimi ve Türklerin benim Kut savunmamı kıyasladıkları Plevne kahramanı Osman Paşa gibi hürmetle karşılanacağımı söyledi. Türk milletinin şeref misafiri olacağımı ifade etti” dediğini anlatmaktadır. Bu anlatımlar için bkz. Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutülamare ve Selmanı Pak Muharebeleri*, (Çev. Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012, s. 596-597.

³⁵ General Townshend, Kurmay başkanı ve yanındaki subaylar Bağdat’a gitmek üzere botla nehirde giderlerken, askerleri nehir boyunca karşılıklı olarak tek sıra halinde dizilip komutanlarını alkışlamışlardı. Askerlerinin bu davranışı ve gördüğü manzara General Townshend’i çok duygulandırmıştı. T. Saygı, *İngiliz Generali Townshend...*, s. 94-95

³⁶ İsmet Üzen, “Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 82.

³⁷ Bu yerler arasında en önemlisi Selmanı Pak yakınındaki Selmanı Pak Türbesiydi. İ. Üzen, “Türklerin Kut’ül-Amare...”, s. 83.

³⁸ C. V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 74.

yaşanmıştır. Yine Kutü'l Amare muharebeleri önce İngiliz ordusundaki Müslüman Hintli askerlerden 5'i silahlarıyla birlikte kaçarak Türk tarafına iltica etmişlerdi. Hatta bu askerler kendileri gibi diğer Müslüman askerlerin de Türk tarafına iltica etmek istediklerini sorguları sırasında Türk subaylarına söylemişlerdir³⁹.

Yine Selman-ı Pak muharebelerinin hazırlıklarının yapıldığı bir süreçte yoğun bir şekilde İngiliz ordusu içinde yapılan propagandalar arzu edilen düzeyde olmasa da netice vermekteydi. Türk tarafınca hazırlanan ve okunması amacıyla Hintli Müslüman askerler arasına sokulan bildirilerde özellikle "Hintli Müslümanların gerçek din kardeşleri olan Türklere karşı İngiliz saflarında savaşmaları" kınanarak onların dini duygularına hitap edilmeye çalışılıyordu. Bu propagandaların etkisi daha çok Hintli Müslüman askerlerin birliklerinden kaçarak Türk tarafına iltica etmek şeklinde oluyordu. Cereyan eden firar olayları General Townshend'in ordusundaki Müslüman Hintli askerlere daha fazla güvenilmeyeceği kanaatini oluşturmuştu. Nitekim birlikleri içerisinde kaydırmalar yapmak suretiyle Türk propagandalarını etkisiz hale getirerek, firarları önlemek istemiştir.

General Townshend ordusundaki Hintli Müslüman askerlerin dini hassasiyetlerini de dikkate almaya çalışılıyordu. Nitekim Müslüman Hintli askerlerin savaş azmini kırmamak amacıyla yapılan savaş hazırlıklarında Selman-ı pak ismini kullanmamaya çalışılmıştır⁴⁰.

Kuşatmanın devam ettiği süreçte Hintli Müslüman askerlerin Türk tarafına kaçmaları devam etmiştir. Bu kaçırlara General Townshend'in ve İngilizlerin tavrı oldukça sert olmuştur. Nitekim 27-28 Aralık'ta Hintli 2 asker Türk tarafına kaçmıştı. Kaçan bu askerlere İngiliz askerlerince ateş edilmişse de isabet ettirilememişti⁴¹. Bu kaçırlarda kuşatmanın başından beri Türk tarafının sürekli olarak General Townshend'in ordusu içindeki Müslüman Hint askerleri arasında yaptıkları propagandanın önemli bir rolü vardı. Gazete çıkarmak ve Hint askerlerine yönelik propaganda yapmak gibi görevleri yerine getirmek üzere Bağdat'ta "Genç Hindistan Cemiyeti" kurulmuştur⁴².

Ekim 1915'den itibaren Hint askerlerine ve özellikle de Hintli Müslüman askerlere yönelik beyannameler yayınlanmaya başlamıştır. İngiliz ordusundaki Hintli Müslüman askerlere ulaştırılmak üzere "Nakib'ül Eşraf" imzasıyla bastırılan beyannamelerde "İngiliz ordusuna hizmet eden Müslümanların dinden çıkacaklarını ve cihadın kutsal yerlerin korunması için gerekli olduğu" yer alıyordu⁴³. Yine Arapça ve Hintçe yazılmış beyannameler değişik yerlerde bulunan İngiliz siperlerine atılarak askerlerin eline geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu beyannamelerle ile Hintli Müslüman askerlerinin Türk tarafına iltica etmeleri sağlanmak isteniyordu. Özellikle Hristiyanlarla birlikte kutsal toprakları işgal etmenin günah olduğu hakkındaki propaganda oldukça etkili olmuştur. Firar ederek Türk Ordusuna kaçanlar artmıştır. Bazı askerlerin de ellerini ya da ayaklarını sakatlayarak savaş sahalarından uzak kalmaya çalışmışlardır⁴⁴. Savaşan askerlerin de pek cesaretle ve istekle savaşmadıkları görülmeye

³⁹ Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.137-138.

⁴⁰ V. C. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 384-385.

⁴¹ V. C. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 399.

⁴² Edip Semih Yalçın ve Vahdet Keleşyılmaz, "Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Kurulan Genç Hindistan ve Seyfi Hindistan Cemiyetleri", *V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C. I, Ankara 1996, s. 50-51.

⁴³ Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yay., Ankara 2004, s. 176-177. Türk tarafınca propaganda amaçlı olarak kullanılan bu beyanname için bkz. İ. Üzen, "Türklerin Kut'ül-Amare...", s. 88-90.

⁴⁴ "Aralık sonundan itibaren Hint taburları arasında kendi kendini yaralama olayları çoğalmaya başladı. Hint erleri sağ ellerinin işaret parmaklarına kurşun sıkarak savaş sırasında yaralandıklarını bahane ediyorlardı. Bunun üzerine, Townshend, erlerin kendi kendini yaralayıp yaralamadığını barut etkisinden anlamak ve bu tür olayları engellemek için tetik çekecek parmaklarına bez geçirilmesini emretti. Bkz. C. V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 402-404.

başlanmıştır. Hal böyle olunca Hintli Müslüman askerlerin zaman zaman silah zoruyla cepheye sürülmeleri bile söz konusu olmuştur⁴⁵.

Kuşatmanın ilerleyen günlerinde General Townshend'in ordusunda başlayan yiyecek sıkıntısı bilhassa Hintli askerlerin morallerinin çok fazla bozulmasına neden olmuştu. Normal şartlarda İngiliz askerlerinden daha az et ve sebze yiyen Hintlilerin temel besinleri alamamalarına neden oldu. Özellikle at ve katır etini dini inanışları sebebiyle yemeyen Hintlilerin sağlığı önemli ölçüde kötüleşmişti. Bilahare Hintli Müslüman askerler ile gayri Müslim Hintli askerlerin at eti yemelerinde bir sakınca olmadığına dair alınan dini izinler de çok etkili olmamıştı. Hastalık, açlık ve kuşatmanın devam etmesi Hintli askerlerin moralini her geçen gün daha kötüye götürmüştür. Hatta her gün hastalıktan yaklaşık 12 civarında Hintli asker ölüyordu. Hastaneler Hintli askerlerle dolmuştu⁴⁶.

Kutü'l-Amare'yi kuşatan Türk Ordusunun Komutanı Halil Paşa'nın teslim olunmasıyla ilgili olarak gönderdiği mektubun General Townshend tarafından reddedilmesi Hintli askerler arasında büyük huzursuzluk ve üzüntü yaratmıştı. Kendini yaralayarak cepheye gitmeme olayları yeniden başlamış ve firar olayları artmıştı. Nitekim 5 Hintli Müslüman askeri daha firar ederek Türk tarafına kaçmıştı. Kaçan askerlere ateş ediliyordu. Bu nispeten kaçma olaylarını caydırıcı hale getirdiyse de kuşatma boyunca 147 asker Türk tarafına firar etmişti. General Townshend'in ordusundaki Hintli askerlerin sayısı ve bu sayının önemli bir kısmının Hintli Müslüman askerler olduğu düşünüldüğünde firar eden asker sayısı öyle çok da değildir⁴⁷.

2. Hintli Müslüman Askerlerinin Esaret Hayatları

Yaklaşık 5 aya yaklaşan kuşatmanın sonrasında General Townshend, İngiliz Genel Karargâhından aldığı onay sonrası teslim oldu⁴⁸. Kutü'l-Amare'de teslim olan İngiliz kuvveti; 5 General, 272 İngiliz subayı, 2592 İngiliz eri, 204 Hint Subayı, 6988 Hint eri 3248 muharip olmayan sınıflardan hizmet erleri olmak üzere toplam 13.309 kişidir. Bu sayının 1.306'sı hasta ve yaralı askerlerden oluşuyordu⁴⁹. General Townshend'in ordusundaki muharip asker toplamı 9580 kişiydi⁵⁰.

Esir alınan İngiliz kuvvetlerinin sayısı birçok eserde farklı olarak verilmiştir. Kutü'l-Amare kuşatmasını başarıyla sonuçlandıran VI. Ordu Kumandanı Vekili Halil Paşa 16 Nisan 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği telgrafında esir alınan İngiliz kuvvetlerinin Komutanı General Townshend ile üç hizmetçisi ve yaverini harp esiri olarak İstanbul'a göndereceğini belirterek, esir alınan subay ve asker dökümünü şöyle vermiştir:

“Useranın 5 ceneral, ikiyüz yetmiş yedi İngiliz zâbiti, ikiyüz yetmiş dört Hintli zâbit, iki bin beşyüz doksan iki İngiliz nefer ve altı bin dokuz yüz seksen sekiz Hintli neferi ve üç bin dörtyüz gayr-i muharip ki cem'an 13.300 küsûrdur.”⁵¹

⁴⁵ Orhan Koloğlu, *Bedevisi, Lavrens, Arap-Türk*, İstanbul 1993, s. 70.

⁴⁶ İ. Üzen, “Türklerin Kut'ül-Amare...”, s. 93-94.

⁴⁷ İ. Üzen, “Türklerin Kut'ül-Amare...”, s. 95; Kuşatma sırasında firarların çok sayıda olmamasında İngilizlerin takip ettiği stratejinin önemli bir rolü vardır. Çünkü İngilizler Hintli askerlerin yer aldığı birliklerde onların toplu hareket etmelerini engelleyecek tarzda bir yapı oluşturmuşlardır. Bu değerlendirme için bkz. V. Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu*, s. 138.

⁴⁸ Kut'ül-Amare muhasarası, 7 Aralık 1915'den, İngiliz Ordusunun teslim olduğu 29 Nisan 1916'ya kadar 4 Ay 23 gün sürmüştü. Bkz. Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, (Haz.: Taylan Sorgun), Kamer Yay., İstanbul 1997, s. 185.

⁴⁹ C. V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 573.

⁵⁰ Şükrü Kanath, *Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006, s. 27.

⁵¹ Kutü'l-Amare Kuşatması ve Zaferi, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, s.198, Belge No.59-2,, Ankara 2016.; Ali İhsan Paşa hatıralarında ele geçen esirlerin sayısını 5 General, 481 Zabıt (Subay) ve 13.100 kişi olduğunu belirtiyor. Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yay., İstanbul 1991, s. 132.

Osmanlı Arşiv belgelerinde ise bu rakam 5 general, 2771'i İngiliz, 274'ü Hintli olmak üzere, 551 subay ve 13.300 er olmak 13.856 olarak belirtilmekteydi⁵². Denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin İngilizlerden en çok esir aldığı cephe Irak cephesiydi. Bu cephede gerçekleşen Kutü'l Amare Savaşı'nda İngiliz kaynaklarına göre 13.672 kişi İngiliz ordusundan esir alınmıştı⁵³.

Halil Paşa telgrafında esir alınan subayların bilahare dâhile sevk olunmak üzere Bağdat'a gönderileceğini, Hintli askerlerin ise menzillerde kullanılacağını Başkumandanlık vekâletine bildirmiştir. Gerçekten de Halil Paşa tarafından kılıcı kendisine iade edilen General Townshend önce Bağdat'a akabinde de İstanbul'a sevk edilecektir. Diğer 4 İngiliz generali ise Bursa'ya gönderilecek ve esaret hayatlarını burada sürdürecektir. Bu amaçla Hüdavendigâr vilayetine yazı gönderilerek gelecek olan İngiliz generalleri için hazırlık yapılarak "uygun ve mahfuz bir ev bulunması bulunmadığı takdirde otel tahsis edilmesi istenmişti⁵⁴.

Esir alınan İngiliz askerleri ise sağlık kontrolünden geçirildikten sonra Kut siperleri dışında kurulan çadırlara yerleştirilmiştir. Birkaç gün burada dinlendirilmesi düşünülen İngiliz esirlerin bilahare Anadolu'ya gönderilmesine karar verilmişti. Halil Paşa başta olmak üzere Osmanlı ordusuna mensup komutan, subay, asker ve diğer görevlilerce esir alınan İngiliz askerlerine herhangi bir zarar gelmemesi için ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdir. Bununla birlikte beş aya yakın bir süre zor şartlar altında Kut kalesinde savaşan İngiliz askerlerinin bir kısmı hastalıktan, bir kısmı da yeterli beslenememenin yarattığı olumsuz şartlar sebebiyle esarete düşüşlerinin ilk günlerinde hayatlarını kaybetmişlerdir⁵⁵.

General Townshend ordusunun hayatta kalan İngiliz ve Hintli esirleri önce Bağdat'a sevk edilmiştir. Burada kısa bir süre kalan bu esirler Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan esir kamplarına gönderilmişlerdir. Esir İngiliz askerleri Resulayn, Halep, Adana, Konya, Niğde ve Eskişehir yolu ile Anadolu'ya gelmişlerdir. İngiliz ve Hintli esir askerler savaşılan cephelerden uzak ve daha ziyade Anadolu'nun ortasında kalan bölgelerdeki vilayet ve Liva merkezlerine yerleştirilmişlerdir⁵⁶.

Kütü'l Amare'de esir alınan İngiliz Tümeni bir Hint Tümeniydi ve askerlerinin büyük bir kısmı Hintli idi. 13 bin civarında esir alınan İngiliz askerlerinin ancak 2.900'ü İngiliz'di. Geri kalanı Hintli idi. Bu Hintliler içerisinde çoğu Pencap bölgesinden gelenler olmak üzere yaklaşık 200 civarında Müslüman asker bulunuyordu. Bu Müslüman askerlerden bir kısmı yukarıda da belirttiğimiz gibi kuşatma sırasında kaçarak Türk ordusuna sığınmıştı. Bu firar ve ilticalar kuşatma boyunca sürmüş, Türk tarafına kaçmaya çalışan askerlerden bir kısmı vurulmuş, yakalananlar ise idam edilmişti.

Kütü'l Amare'de esir alınan İngiliz ordusuna mensup Hintli askerlerin önemli bir kısmı Bağdat Demiryolu'nun henüz bitirilmemiş olan "Resulayn'dan-Diyarbakır'a kadar uzanan

⁵² BOA. BEO. Dosya No: 4410, Gömlek No:330739

⁵³ Mahmut Akkor, "I. Dünya Savaşı'nda Kocaeli'nde İngiliz Esirleri", *Uluslararası Gazi Akçokoca Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Kocaeli 2016, s. 854; İngiliz Savaş bakanlığı Townshend'in emri altında bulunan asker sayısını 2.970'i İngiliz askeri 6.000'i de Hintli asker olmak üzere 8.970 olarak vermişti. Oysa İngiliz gazetelerinde Türk tarafının resmi açıklama ile ilan ettiği esir sayısı da veriliyordu. Nitekim Türk kaynaklarında esir sayısı 13.300 olarak belirtilmişti. Ama İngiliz kamuoyu resmi olarak yayınlanan Türk tarafının ilan ettiği esir sayısı ile İngiliz Savaş Bakanlığı'nın ilan ettiği esir sayısı arasındaki farkı bile göremiyordu. Bu değerlendirme için bkz. Akın Çelik ve Mustafa Selçuk, "Tarafların Basınında Kutü'l Amare Zaferi", *Tarihin Peşinde*, Y. 2016, S. 15, s. 319.

⁵⁴ BOA. DH. ŞFR, 64/71; BOA, DH. ŞFR, 63/207.

⁵⁵ Zekeriya Türkmen, *Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesi'nde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Kutü'l Amare Zaferi, 100'ncü Yılında Kutü'l-Amare Zaferi Kitabı*, (Ed.: Zekeriya Türkmen), Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul 2016, s. 20.

⁵⁶ Enes Demir, "Kütü'l Amare'de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumları", *Kütü'l Amare Zaferi'nin 100.Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu 28-29 Nisan 2016 Bildiri Kitabı*, (Haz.: Orhan Neçare), Ankara 2016, s. 137.

kısımlarının tamamlanması için oluşturulan üsera taburlarında istihdam edilmişlerdir⁵⁷. Başka bir çalışmada ise Hintli Müslüman askerlerinin önemli bir kısmı diğer Hintli esir askerler ile birlikte Resulayn'dan Musul'a kadar olan bölümün yapımı için Resulayn'da bırakılmış diğer esirler Anadolu'ya doğru yollarına devam etmiştir⁵⁸. Gerçekten de Üsera taburları ile ilgili bir çalışmada Bağdat demiryolunun tamamlanması için Resulayn bölgesinde çalışan 10 bin Hint kökenli İngiliz esiri çalıştırıldığı bilgisine yer verilmiştir⁵⁹.

Gerek üsera taburları bünyesinde çalıştırılan gerekse diğer kamplarda iskân ettirilen Hintli esirlerden Müslüman olsun ya da olmasın bunların belki de bir kısmının Osmanlı Devleti tarafından kazanılabileceği düşüncesiyle zaman zaman diğer esirlerden farklı bir muamele yapılmıştı. Bilhassa Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak istemeyen Hintli Müslüman esirler, firar ederek Türk ordusuna iltica ediyorlardı. İşte bu Müslüman esirlerden devam eden savaşta istifade edilmesi daha doğrusu bu cephede veya cephe gerisinde takviye amaçlı istifade edilebilirdi.

Kütü'l Amare'de esir alınan erler Ankara, Kastamonu, Yozgat, Eskişehir, Konya, Afyon gibi şehirlerdeki "üsera kamplarına" gönderildiler. Bu esirlerden Hintli Müslüman askerlere özel bir muamele yapılmıştır. Hintli Müslüman askerler diğer esirlerden ayrılarak Bursa'ya götürülmüşler ve burada özel bir muamele görmüşlerdir. Nitekim bu hususta Dâhiliye Nezareti'nden Bursa Valiliğine 18 Mayıs 1916'da gönderilen bir yazıda "Müslüman Hintlilerin halifelik makamına bağlılıklarını artırmak maksadı ile Bursa'ya gönderilmeleri Başkumandanlıkça uygun görülmüş olduğundan, bu askerler için iki bin kişilik bir yerin hazırlanması istenmiştir⁶⁰.

Hintli Müslüman esirlerden isteyenlerin Osmanlı tabiiyetine geçmesine imkân tanınmış ve bu şekilde olanlara Osmanlı nüfus cüzdanı verilerek belirli bir sermaye ile iskân edilmeleri sağlanmıştı⁶¹. Yine Hintli Müslüman Subay ve erlerden Türk ordusuna katılanlar da olmuştur. Bursa'daki garnizonda tutulan Müslüman esirlere padişahın emri üzerine 1916 Ramazan bayramında mükellef bir ziyafet verilmesi de Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve ziyafetin masrafları için gereken paranın hazineden ödenmesi kararlaştırılmıştı⁶².

Kütü'l Amare'de esir alınan subaylar arasında bulunan Hintli Müslüman Subaylar da diğerlerinden ayrı tutulmuş ve özel muamele görmüşlerdi. Eskişehir'e ve Bursa'ya sevk edilen Hintli Müslüman subaylar ve askerler buralarda çok rahattılar⁶³. Bu şehirlerde Müslüman esirler, muhafızsız olarak şehir merkezinde rahatça dolaşabiliyorlardı. Hintli Müslüman esirlerin bu rahatlığı Kızılhaç raporlarında bile yer almıştı.

Osmanlı Devleti'nin şartlı talebi üzerine Anadolu'da bulunan esir kamplarını incelemek için Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti adına MM. Alfred Bisser ve D.Adolphe Vıscher 23 Ekim 1916'da İstanbul'a gelmişti. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına Besim Ömer Paşa, Dr. Adnan Bey ve İzzet Bey ile birlikte Anadolu'daki esir kamplarını ziyaret etmişlerdi.

⁵⁷ E. Demir, "Kütü'l Amâre'de Esir Alınan...", s. 141.

⁵⁸ Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esir Kampları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013, s. 67.

⁵⁹ Cengiz Mutlu, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 100.

⁶⁰ BOA, DH. ŞFR,64/73.

⁶¹ BOA, DH. ŞFR,67/178.

⁶² BOA, MV,202/117

⁶³ Bursa Üsera Garnizonunda İngiliz General ve zabitan Hintli Müslüman esirler, Eskişehir üsera Garnizonunda ise Müslüman Hint, İngiliz zabitan ve efradı barınmaktaydı. Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 107.

Hazırladıkları uzunca raporun bir kısmında da Hintli Müslüman esirlerden şöyle bahsetmişlerdi:

“Ziyaret ettiğimiz tüm nezarethanelerin içinde Eskişehir, bize en iyi durumda gözüktü. Müslüman Hint subayları herhangi bir gözetim olmaksızın şehirde turist gibi geziyorlardı. Onlarla garda, pazarda futbol oynadıkları geniş meydana karşılaşılabilirsiniz. Esirlerin kaldıkları evler gayet düzenli ve iyi inşa edilmişti. Bu evlerde Kur’an okumak için toplanan esirler, bir odayı da camiye çevirmişlerdi.⁶⁴”

Görüleceği üzere Eskişehir’de esaret altında tutulan Hintli Müslüman subayların durumu oldukça iyi ve rahattı. Bakımlı ve düzgün evlerde kalıyorlardı. İbadet edebilecekleri mekânlar bile tahsis edilmişti.

Bursa esir garnizonunda 162 Hintli Müslüman esir bulunmaktaydı. Eskişehir’de ise 66 Hintli Müslüman rütbeli asker vardı. Bilhassa Eskişehir kampında kalan Hintli Müslüman esirler oldukça özgür durumdaydılar. Başlarında muhafızları olmadan da gruplar halinde ve yalnız olarak gezebiliyorlardı. Onları pazarda, tren garında görmek mümkündü Hava güzel olduğunda meydana son derece güzel spor arazisinde futbol oynuyorlar, evlerde ise Kuran okuyup açıklamasını yapıyorlardı⁶⁵. İbadetlerini rahatça yapabilen Hintli Müslüman subaylar bu amaçla kaldıkları evin bir odasını mescide çevirmişlerdi. Ancak Müslüman subaylar istedikleri zaman şehirdeki camiye de rahatlıkla kullanabiliyorlardı⁶⁶. Kutü’l Amare’de esir alınan Hintli Müslüman askerler arasında yoğun bir şekilde de Teşkilâtı Mahsusa’nın propaganda yaptığı da görülüyordu⁶⁷.

Eskişehir’e sevk edilen Hintli Müslüman subaylar ağustos başlarında Ramazan Bayramı münasebetiyle halife ve padişah Mehmet Reşat’ın huzuruna çıkıp bağlılık ve saygılarını sunmak istemişlerdi. Bunun üzerine bayramdan bir iki gün önce İstanbul’a getirilen binbaşı, yüzbaşı ve teğmen rütbelerinde yetmiş kadar Müslüman subay Padişahın huzurunda yapılan bayramlaşma merasimine de katılmışlardır. Halifenin ordusuna karşı silah kullanmak mecburiyetinde kaldıklarından duydukları üzüntü ve pişmanlığı dile getirmişlerdir. Subayların bazıları Hindistan’a dönmek istemeyip Osmanlı Devleti hizmetinde istihdam edilmeyi talep etmişlerdir. Subaylar on gün İstanbul’da kalıp şehrin camileri ile görülebilecek yerlerini gezdikten sonra Eskişehir’e dönmüşlerdir⁶⁸.

SONUÇ

Görüleceği gibi Osmanlı Devleti savaş yıllarında esir aldığı İtilaf Devletleri subay ve askerlerini elden geldiğince ve bu konudaki uluslararası hukuka uygun olarak esir kamplarında bulundurmıştır. Müslüman olmaları hasebiyle Kutü’l Amare muharebelerinde esir alınan Hintli Müslüman subay ve askerlere daha farklı bir şekilde davranılmıştır.

Esir olarak buldukları şehirlerde gayri Müslim İngiliz esirleri ve diğer dinlere mensup Hintli askerlere nazaran daha serbest olmuşlardır. Şehirlerde serbestçe dolaştıkları gibi sosyal aktivitelerde bulunmalarına ve hatta Kur’an okumak amacıyla bir araya gelmelerine ve ibadet yapmak amacıyla mescit oluşturmalarına hatta namaz kılmak amacıyla camilere gitmelerine müsaade edilmişti.

⁶⁴ M. Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s.146.; M. Akkor, *I. Dünya Savaşı’nda Anadolu’daki...*, s. 116.

⁶⁵ M. Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s. 110.

⁶⁶ M. Akkor, *I. Dünya Savaşı’nda Anadolu’daki...*, s.171.

⁶⁷ V. Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa’nın Hindistan Misyonu*, s. 133-140.

⁶⁸ Eskişehir üsera kampından Ramazan Bayramı münasebetiyle getirilen yaklaşık 70 kadar olduğu belirtilen bu subaylarla ilgili 6 Ağustos 1916 tarihli gazetelerde ayrıntılı malumat verilmiştir. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos 1916; *Tanin*, 6 Ağustos 1916; *İkdam*, 6 Ağustos 1916.

Yukarıda da anlattığımız gibi esir Hintli Müslüman subayları Ağustos 1916'da Ramazan Bayramı münasebetiyle İstanbul'a getirilmişler ve bizzat Halife ve Padişah olan Mehmet Reşat ile görüşmüşlerdir.

Hintli Müslümanların Kutü'l Amare kuşatması esnasında sık sık firar ederek Osmanlı Ordusuna iltica ettikleri görülmüştür. İşte iltica eden bu Müslüman askerlerin en önemli işlevlerinden birisi de Kut kalesinde bulunan General Townshend kuvvetlerinin sayısı, sahip olduğu askeri potansiyel, silah ve cephane durumu ve yiyecek durumu hakkında bilgi vermiş olmalarıdır.

Savaşın devam ettiği süreçte İngiliz Hükümeti'nin esirlerin mübadele edilmesi konusunda teklifleri olmuştur. Osmanlı Hükümetinin de bu mübadele teklifine sıcak bakması üzerine zaman zaman karşılıklı esir değişimi yapılmıştır⁶⁹.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin elindeki Kutü'l Amare'de esir alınan İngiliz ve Hintli askerlerinin esaret hayatları 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ilgili hükümleri gereğince Osmanlı Devleti'nin elindeki İngiliz ve Hintli Müslüman esirler serbest bırakılarak ülkelerine dönmeye başlamışlardır.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Kütü'l- Amare Kuşatması ve Zaferi, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE yayınları, s.198, Belge No.59-2,, Ankara 2016.

Gazeteler

İkdam

Sabah

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Kitaplar

Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II. , Nehir Yayınları, İstanbul-1993.

Avcı, Orhan, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yay., Ankara 2004.

Balkış, Behzat ve Fırat, Nezihi, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi*, C. I-III. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım I, Ankara 1983.

⁶⁹ İngilizlerle yapılan görüşmeler ve değerlendirmeler neticesinde 1000 İngiliz esirine karşılık 1500 Türk esirinin karşılıklı değiştirilmesi kabul edilmiş ve değişim yeri olarak ta Kuşadası Limanı kararlaştırılmıştı. Plana göre Kuşadasından hareket edecek esirler, önce Yunanistan'a ulaşacak oradan da İngiltere'ye gönderileceklerdi. Bkz. Akkor, "I. Dünya Savaşı'nda Kocaeli'de İngiliz Esirleri, s.864.

- Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, C. II, Kara Kuvvetleri Yay., Ankara 1964.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Harbi, C:3, Irak-İran Cephesi 1914-1918*, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.
- Duman, Selçuk, *II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Yay. Ankara 2010.
- Durak, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara 2005.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Rütbedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, (Haz.: Taylan Sorgun), Kamer Yay. İstanbul 1997.
- Kanathı, Şükrü, *Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006.
- Keleşyılmaz, Vahdet, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- Koloğlu, Orhan, *Bedevi, Lavrens, Arap-Türk*, İstanbul 1993.
- Mutlu, Cengiz, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Özçelik, Mücahit, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.
- Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, C. 2, Güneş Matbaası, Ankara 1951.
- Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yay., İstanbul 1991.
- Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Sene*, (Haz.: Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.
- Taş, Necati Fahri, *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yay., İstanbul 1997.
- Taş, Necati Fahri, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2014.
- Tetik, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-u Şarkıyye Dairesi) Tarihi, 1914-1916*, C. I, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2014.
- Townshend, Charles V.F., *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Townshend, Charles V.F., *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutülamare ve Selmanı Pak Muharebeleri*, (Çev.: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012.
- Makaleler**
- Akkor, Mahmut, "I. Dünya Savaşı'nda Kocaeli'nde İngiliz Esirleri," *Uluslararası Gazi Akçokoca Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Kocaeli 2016, ss. 849-867.
- Çelik, Akın, ve Selçuk, Mustafa, "Tarafların Basınında Kutü'l Amare Zaferi", *Tarihin Peşinde*, S. 15, 2016, ss. 301-327.
- Demir, Enes, "Kutü'l Amâre'de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumları", *Kutü'l Amâre Zaferi'nin 100.Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu 28-29 Nisan 2016 Bildiri Kitabı*, (Yay. Haz. Orhan Neçare), Ankara 2016, ss. 127-152.

- Küçükvatan, Mahir, “İngiliz Basınında Osmanlı’nın Kutü’l Amare Zaferi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIII/26, Bahar Sayısı, İzmir 2013, ss. 55-85.
- Özçelik, Mücahit “Kut’ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları”, *Turkish Studies*, 10/9, Ankara 2015, ss. 367-388.
- Sakin, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, *Akademik Bakış*, C. 4, S. 7, Ankara 2010, ss. 133-152.
- Sakin, Serdar, “Ordu Lojistik Sisteminin Önemi Açısından Kut’ül-Amare Savaşı ve Resulayn-Musul Menzil Hattı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Y. VII, S. 14, Eylül 2009.
- Türkmen, Zekeriya, “Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesi’nde Türk-İngiliz Mücadelesi”, *1914’den 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 2015, ss. 381-433.
- Türkmen, Zekeriya, “Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesi’nde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Kutü’l Amare Zaferi”, *100’ncü Yılında Kutü’l-Amare Zaferi Kitabı*, (Ed.: Zekeriya Türkmen), Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul 2016, ss. 22-60.
- Üzen, İsmet, “Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, ss. 81-102.
- Yalçın, Edip Semih ve Keleşyılmaz, Vahdet, “Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul’da Kurulan Genç Hindistan ve Seyfi Hindistan Cemiyetleri”, *V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C. I, Ankara 1996.

Tezler

- Akkor, Mahmut, *I. Dünya Savaşı’nda Anadolu’daki İngiliz Esir Kampları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.
- Saygı, Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2011.